

УДК 821.111 (92)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.57>**МІФОЛОГІЧНА ПОДОРОЖ ГЕРОЯ ЯК ІНІЦІАЦІЯ
В ПОЕМІ «МАЗЕПА» ДЖ.Г. БАЙРОНА****MYTHOLOGICAL HERO'S JOURNEY AS INITIATION
IN THE POEM "MAZEPPA" BY G.G. BYRON****Князь Г.О.,***orcid.org/ 0000-0002-2485-5367**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

У статті на матеріалі поеми «Мазепа» Дж.Г. Байрона розглянуто міфологічний підтекст ініціації головного героя. Ініціаційний міф оприявнений на композиційно-сюжетному рівні художнього твору та включає основні його складники, такі як покидання домівки, перебування в міфологічних топосах лісу, пустелі, річки, проходження випробувань, за якими слідує становлення героя та визнання його ініціації суспільством – Мазепа стає гетьманом України. Міфологема подорожі є невід'ємним формувальним чинником процесу ініціації, слугує доказом існування міфологічного коду поеми та уможлиблює нову інтерпретацію традиційного сюжету. Міф є однією з найдавніших форм осмислення та усвідомлення дійсності, оскільки за допомогою нього людина намагається пояснити свою сутність і категорії свого буття. У літературному творі міф імітується в організації художньої дійсності або інтерпретується. Посутнє місце під час аналізу міфу посідає його співвіднесеність із ритуальними та обрядовими діями. Ініціаційні міфи тісно пов'язані з міфологемою подорожі, одним із сюжетотворчих елементів літератури, що перейшов із фольклорних оповідей, отже, коріниться в міфі. Подієва основа поеми актуалізована через міфологеми подорожі, що виражена у хронотопі дороги, шляху, на якому головний герой зустрічається з перешкодами, долає їх та переходить на новий етап дорослішання і внутрішнього становлення. Обов'язковим елементом ініціації є визнання завершеності процесу суспільством або оточуючими, які стверджують перехід юнака в доросле життя. В поемі ця подія зафіксована в набутті головним героєм статусу гетьмана України, що є найвищим визнанням серед козацтва. Ініціаційна структура поеми посутньо зміщує акценти інтерпретації образу Мазепи, а саме від романтичного героя до міфологічного, який зміг подолати виклики долі та забезпечити перехід на новий етап свого екзистенційного буття.

Ключові слова: міф, міфологема, ініціація, подорож, становлення, інтерпретація.

In the article the mythological subtext of the protagonist's initiation is considered on the material of the poem "Mazeppa" by G.G. Byron. The initiation myth is manifested at the compositional and plot level of the literary work and includes its main components: leaving home, staying in a mythological topos (a forest, a desert, a river), and overcoming ordeals with which a protagonist is made a member of a society – Mazeppa is invested with the title of Hetman of Ukraine. The

mythologeme of journey is an integral formative factor in the process of initiation and serves as evidence of the mythological code of the poem and enables a new interpretation of the traditional plot. Myth is one of the oldest forms of understanding and recognizing of reality, because a person tries to explain their essence and categories of their existence by means of it. In a literary work, the myth is imitated or interpreted in the organization of artistic reality. An important focus in the analysis of the myth is its correlation with ritual and ceremonial actions. Initiation myths are revealed in terms of their close links with the mythologeme of the journey, one of the plot elements of literature, which is originated from folk tales, and thus is rooted in the myth. The eventful basis of the poem is actualized by means of the mythologeme of journey, which is expressed in the chronotope of the road, which the protagonist encounters obstacles on, overcomes them and enters a new stage of maturation and inner formation. A mandatory element of initiation is the recognition of the process by society or others, who claim the transition of a young man into adulthood. In the poem, this event is displayed in terms of the protagonist's acquisition of the status of Hetman of Ukraine. The initiation structure of the poem essentially shifts the emphasis of the interpretation of Mazeppa's character – from a romantic hero to a mythological one, who was able to overcome the challenges of fate and thus ensure the transition to a new stage of his existence.

Key words: myth, mythologeme, initiation, journey, formation, interpretation.

Постановка проблеми. Творчий доробок Дж.Г. Байрона досі є невичерпним джерелом для дослідження як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних дослідників. Він увійшов у літературу як видатний представник молодшого покоління британських романтиків. Своєрідне авторське мислення та світовідчуття вплинуло на сприйняття дійсності, яку гостро відчував митець у конфлікті з романтичними ідеалами. А. Горбань вважає, що актуальним є дослідження твору, в якому міф не лежить на поверхні, оскільки, посиляючись на Н. Фрая, дослідниця зауважує, що уся література є «зміщеною» міфологією [4, с. 43]. Представлена у статті інтерпретація ініціального міфу в поемі «Мазепа» свідчить про можливість нового прочитання традиційного твору через призму актуалізації міфологічної діаграми подорожі та засвідчує тенденції постмодерністського прочитання класичних текстів. Міфологічний сюжет імпліцитно прихований на сюжетно-композиційному рівні твору та оприявнений через складники ініціального міфу, що передбачає тривалу мандрівку героя з перешкодами на шляху до переродження.

На сучасному етапі помітні декілька літературних традицій, що склалися навколо постаті Івана Мазепи. Серед них можна виокремити російську традицію, що зображає Мазепу як зрадника, західну традицію, яка змальовує його як романтичного героя, та українську традицію, яка актуалізує образ гетьмана як видатного борця за свободу України. Інтерес до постаті Івана Мазепи з новою силою відродився за часи незалежності, оскільки до цього панувало сприйняття гетьмана в напрямі російської традиції [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образ І. Мазепи неодноразово ставав предметом вивчення українських та західних дослідників. Серед них слід назвати таких, як Д. Наливайко, Ю. Лаврінченко, В. Братко. Вони досліджували проблему інтерпретації образу гетьмана в українській та світовій літературах. Дослідники В. Войтюк, В. Готвальд, В. Лавренчук, Т. Мацьків,

Д. Берегова зверталися до проблеми еволюції образу І. Мазепи у літературі, сформувавши тенденційність до рецепції його постаті [2; 8]. Серед зарубіжних дослідників поеми «Мазепа» слід виокремити У.Г. Маршалла та Дж. Макгенна. Вони одними з перших зосередили свої розвідки на дослідженні образу головного героя та поставили питання про те, є Мазепа героєм чи просто егоїстичним старим чоловіком [15; 16]. У 2004 році вийшла у світ стаття Дж. Стейблер, у якій науковиця вивчає поему «Мазепа» з точки зору постмодерністської теорії та вбачає у ній реалізацію вигаданих контурів історії [17]. Професор Києво-Могилянської Академії В. Агеєва у розвідці порушує питання порівняння образів головного героя в поемі Дж.Г. Байрона та О. Пушкіна [1]. Отже, більшість студій зосереджена на інтерпретації образу І. Мазепи, зважаючи на історичний та політичний контексти його життя.

Постановка завдання. У поемі Дж.Г. Байрона «Мазепа» оприявлена міфопоетична структура обряду ініціації, оскільки головний герой проходить через випробування на своєму шляху до українського гетьманства. За допомогою міфопоетичного аналізу маємо змогу простежити міф як «мову» людської культури та означити не стільки його елементи, скільки його структуру, що виявляється через архетипну символіку, авторський міф [4, с. 43]. Актуальність вибраної теми обумовлена необхідністю з'ясувати структурні елементи ініціального міфу як основи сюжетної лінії в поемі «Мазепа», оскільки це уможливило нове прочитання образу І. Мазепи. Мета статті полягає в тому, щоб виявити художні особливості інтерпретації ініціального міфу в поемі Дж.Г. Байрона «Мазепа», що передбачають виокремлення структурних компонентів художньої інтерпретації обряду ініціації в поемі, та проаналізувати художнє втілення міфологічної подорожі у становленні головного героя поеми.

Виклад основного матеріалу. Міф є однією з найдавніших форм осмислення та усвідомлення

дійсності, оскільки за допомогою нього людина намагається пояснити свою сутність і категорії свого буття. У літературному творі міф імітується в організації художньої дійсності або інтерпретується. Посутнє місце під час аналізу міфу посідає його співвіднесеність із ритуальними та обрядовими діями. Є. Мелетинський зазначає, що «є міфи, що походять з ритуалів, і ритуали, що зображають інсценування міфу, є міфи з ритуальними еквівалентами й без них» [9, с. 15]. Така взаємозалежність викликає інтерес у дослідженнях, присвячених вивченню трансформацій міфологічних структур у літературному творі. Ініціаціями за віковою ознакою у науковій літературі прийнято називати обряди, які здійснюються у певному віці та закріплюють за індивідом новий соціальний статус.

Ініціаційні міфи тісно пов'язані з міфологією подорожі, одним із сюжетотворчих елементів літератури, що перейшов із фольклорних оповідей, отже, коріниться в міфі, адже, як стверджує Є. Мелетинський, «міфологічний синкретизм і деякі специфічні риси міфологічного мислення успадковуються, використовуються, перетворюються на свій лад і у власне релігійній чи навіть у найдавнішій релігійно-філософській думці, і в мистецтві, особливо на його фольклорному ступені» [9, с. 24].

Герой завжди полишає домівку, вирушає в умовну подорож, на шляху йому трапляються випробування, герой успішно їх долає та набуває нових якостей та статусу – саме такою є подієва основа цього обряду. Цей аспект ми вважаємо ключовим для інтерпретації ініціаційного міфу в поемі «Мазепа», адже головний герой через подолання випробувань проходить шлях становлення та отримує титул гетьмана.

Звичаї ініціації в сюжетах героїчних міфів та казок привертала увагу багатьох учених. Серед них слід виокремити розвідки Є. Мелетинського, В. Проппа, Н. Фрая [9; 11; 13]. Обряд ініціації детально досліджений В. Проппом у сюжетах чарівних казок, адже герой набуває нових здібностей, щоби протистояти небезпечному світу, та отримує перемогу над ворогом. За допомогою цього обряду молодий парубок вводився в родову спільноту, ставав повноправним її членом та набував права вступати в шлюб, в чому крилася соціальна функція цього звичаю. Цінними для нашого дослідження є зауваження В. Проппа про те, що хлопець вмирає під час обряду, а потім воскресає новою людиною, тобто переживає тимчасову смерть [11, с. 39]. Герой поеми на своєму шляху декілька разів перебував на межі життя й смерті

та щоразу, перемагаючи смерть, відновлювався і набував нових внутрішніх сил.

В контексті міфотворчості актуалізується поняття міфологеми, що є структурним компонентом міфу. За К.Г. Юнгом, міфологема має оповідний характер та етіологічну функцію, а також є смислотворчою. На думку Т. Бахтіарової, міфологеми притаманна варіативність, що передбачає множинну інтерпретацію. Часто міфологема набуває нових характеристик та ознак, що віддаляє її від міфу [6].

Дослідниця Т. Бовсунівська у розвідці «Міфологема як резистентний складник літератури» розглядає міфологеми в тематологічному тлумаченні міфу. Вона називає її мотивом, що базується на міфологічній архаїці та інтелектуалізований згідно з авторським мікрокосмосом твору [3]. Подібну думку висловлює дослідниця І. Сенчук, актуалізуючи відмінність між архетипом і міфологемою. На її думку, архетип є статичним елементом міфу та його інваріантним ядром, яке доводить універсальність людського існування та єдності. На противагу архетипу, міфологема є динамічною одиницею оприявлення міфу в художній літературі [12].

Міфологема за своїм значенням є сукупністю образів і мотивів, що були запозичені з міфологічних сюжетів та втілені у фольклорних і літературних джерелах [3, с. 49]. Існує декілька міфологем, які є усталеними символічними образами, за якими криються приховані змісти та які слугують матеріалом для створення авторської поетики. До них можна віднести міфологеми подорожі, яка оприявнюється через образи дороги, лісу, дому та інших просторових організацій.

На перший погляд, може здатися, що романтична поема Дж.Г. Байрона «Мазепа» перебуває осторонь міфологічного контексту. Однак подієва основа твору з особливим топосом дає змогу виокремити структурні елементи, які відображають ініціаційний обряд, що будується на підвалинах міфологеми подорожі та міфотворчості.

Міфологема подорожі реалізована в поемі через хронотоп дороги, що є присутнім чинником формації сюжетної лінії в поемі «Мазепа». Дорога як важливий елемент створення сюжету в сюжеті виникає у тексті твору двічі: головна подорож героя, що належить до його минулого і передається через його спомини, та події теперішнього часу, які відбуваються також у дорозі.

Дорога в поемі Дж.Г. Байрона містить ситуації випробування не лише для головного героя, але й для його покровителя – шведського короля Карла XII. Він зупинився на ночівлю в лісі разом

зі своїм військом, серед яких був Мазепа. Король змальований Дж.Г. Байроном через призму античного героя, який, пройшовши важкі випробування, не втратив твердості духу. Хоча Карлу довелося визнати поразку та рятуватися втечею від переслідування, він не позбувся лицарської честі. Його військову невдачу поет пояснює перемінною фортуною та злою волею року, що близько до міфологічного тлумачення невдачих подвигів героїв. Воїни армії Карла змальовані як відважні герої, але серед них король особливо виокремлює високе благородство українського гетьмана. Карл зауважив сердечність Мазепа навіть у ставленні до свого коня, якого той розсідав, гриву розчесав, хоча й сам був зморений: “The Cossack prince rubb’d down his horse, // And made foe him a leafy bed, // And smoth’d his fetlocks and his mane” [14, с. 8]. Після слів Мазепа “Ill betide // The school wherein I learn’d to ride” [14, с. 10] Карл був здивований та попросив пояснити їхню сутність. Саме з цього моменту розпочинається розповідь сімдесятирічного українського гетьмана про подорож, яку він здійснив у юності, що й стало подією основою поеми.

У молоді роки Мазепа, юний польський паж, пристрасно закохався в молоду заміжню графиню. Під час одного з побачень коханці були заскочені. Помста ображеного чоловіка була винахідливою: молодий Мазепа оголеним був прив’язаний до спини дикого коня, якого пустили на волю. Позаяк кінь був родом з України, він стрімголов поскакав додому, несучи на собі прив’язаного наїзника. Цей шлях відображає міфологему подорожі з проходженням обряду ініціації, адже герой під час драматичної мандрівки проходить випробування, які слугують рушійною силою його становлення та розвитку: від молодого парубка-коханця до отримання статусу гетьмана України.

Молодий Мазепа, верхи прив’язаний на коні, пронісся через попелище, що було спричинене турецьким нападом, та потрапив до зарослі лісу. Саме він став першим місцем випробувань головного героя поеми. Ліс є присутньою просторовою міфологемою, оскільки є місцем з дихотомічними ознаками земного та потойбічного світів, топом випробувань та здійснення обряду ініціації, з одного боку, та місцем входу в царство мертвих, з іншого боку [11, с. 41]. Ліс виступає ініціативним простором, у якому відбувається обряд, який включає фізичні операції над героєм задля імітації його тимчасової смерті та воскресіння в новій ролі. В поемі Дж.Г. Байрона ліс для головного героя також стає місцем тяжких випробувань: “We near’d the wild **wood** – ‘twas so wild, // I saw no

bounds on either side; Twas studded with old sturdy trees, <...> Its frost o’er every tombless head, // So cold and stark the raven’s beak // May pack unpierced each frozen cheek” [14, с. 27]. Особливо важка атмосфера цього топусу акцентується через появу вовків, адже в художній реальності вони несуть загрозу фізичного знищення героя, а в міфології виступають як жителі нижнього, підземного світу [10, с. 115], втілюючи семантику смерті. В цьому випробуванні можна прослідкувати мотив сутички героя зі смертю і перемоги над нею: “We rustled through the leaves like wind, // left shrubs, and trees, and **wolves behind**; // By night I heard them on the track, // Their troop came hard upon our back, // With their long gallop, which can tire // The houn’d deep hate, and hunter’s fire” [14, с. 28].

На думку В. Проппа, дорога через ліс приводить в інший світ. Коню разом з виснаженим вершником вдалося вийти з лісу, після чого герой опиняється у просторі холодної дикої води: “Or it might be my veins ran cold– // Prolonged endurance tames the bold; // And I was then not what I seem, // But headlong as **a wintry stream**” [14, с. 30]. Обряди ініціації пов’язані з поняттям «живої» і «мертвої» води, що так часто фігурують у казках. «Мертва» вода повертає людині життєві функції. Вода має символічне значення очищення, надає сили та розділяє світи мертвих та живих. Герой поеми виривається з потойбічного простору лісу та потрапляє в інший світ – річку (вода). Подолавши бурхливі потоки, герой відчуває оновлення та прилив сил після уявної смерті: “The waters broke my hollow trance, // And with a temporary strength // **My stiffened limbs were rebaptized**. // My courser’s broad breast **proudly braves**, // And dashes off the ascending waves // And onward **we advance!**” [14, с. 33].

Мазепа разом із конем перепливає дикі води, за якими з’являється ще один важливий топус випробувань – пустеля: “The wild steed’s sinewy nerves still strain // Up the repelling bank. // We gain the top: **a boundless plain** // Spreads through the shadow of the weight” [14, с. 33]. Із найближчого лісу вилетів табун диких коней, кінь Мазепа направився їм назустріч, але раптом впав та завмер. Табун диких скакунів неочікувано розвернувся та попрямував назад. Мазепа, прив’язаний до мертвого коня, зрозумів, що, окрім смерті, не було сподівань, передвісником якої став ворон, що напав на Мазепу: “I saw the expecting **raven fly** // Who scarce would wait till both should **die**, // Ere his repast begun” [14, с. 41]. Тут слід згадати Х. Керлота, який доводить, що форма й природа крил символічно відповідають духовним якостям

[5, с. 278]. У цьому разі активізується чоловічий первень, що уможливорює прогрес духовної еволюції: “I saw his **wing** through twilight flit, // And once so near me he alit” [14, с. 42].

Цікавим є той факт, що пустеля як звичний для поезики романтизму метафоричний образ відчуження романтичного героя від світу (мотив самотності) трансформується в реальний образ безлюдної місцевості та бажання головного героя зустрітися з людьми, бо самотність у поемі обов’язково пов’язана зі смертю.

Герою вольовим зусиллям вдалося відігнати птаха, за цим слідує втрата свідомості героя, а також його раптова поява у чужій кімнаті у незнайомих. Тут він уже був у безпеці, бо дім має символічне значення захисту та сили: “I woke – Where was I? – Do I see // A **human face** look down on me? // And doth a **roof** above me dose? // Do these limbs on a couch repose? // Is this a **chamber** where I lie?” [14, с. 43] Фінальні рядки поеми утверджують головного героя як благородного воїна, якому вдалося подолати важкий шлях випробувань та пережити внутрішні трансформації – юнак, здолавши всі негаразди, возвеличився духом та силою для майбутніх звитяг: “Since I became **the Cossacks guest**: // They found me senseless on the plain – // They bore me to the nearest hut – // They brought me into life again // Me – one day o’er their **realm to reign!**” [14, с. 45]. З цього почалося його нове життя в Україні, де згодом він став гетьманом.

Висновки. Отже, в поемі «Мазепа» оприявнюються міфопоетичні структурні елементи, що уможливають інтерпретацію літературного твору через призму міфологічного обряду ініціації. Головного героя силоміць виганяють із комфортного для нього місця, упродовж умовної подорожі він проходить низку болісних випробувань, долає перешкоди й внутрішньо змінюється, що дає підстави для осмислення ініціального міфу в поемі. У досліджуваному творі репрезентована модифікована версія ініціального міфу, що здійснюється посередництвом міфологеми подорожі, яка має тісний зв’язок із просторовими образами лісу, дороги, води, пустелі, дому.

Зображення подорожі героя в поемі співвідноситься з романтичними установками (виняткові обставини) та міфологічним канonom: шлях Мазепа вибудовується по лінії труднощів та небезпек, що наростали. Важливою на шляху подолання перешкод у різних міфологічних просторах (дорога, ліс, пустеля) є фізична безпорадність майбутнього гетьмана, що ще більше висвітлює внутрішні душевні якості героя. Головні риси, які підкреслює поет у характері героя, – це гордість та неприборканість. Фізичні та душевні страждання укріпили в молодому юнакові волю, мужність і стійкість перед злим роком і призвели до неочікуваного результату: звичайний молодик у кінці свого шляху став справжнім героєм, носієм надзвичайних чеснот, що дали йому змогу досягти величі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. Мазепа – герой чи зрадник: образ гетьмана у Байрона і Пушкіна. URL <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-47636816>. (дата звернення: 15.03.2020).
2. Берегова Д. Образ гетьмана Мазепа в українській та світовій літературі. *Науковий вісник МНУ імені В. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2015. № 2 (16). С. 20–23.
3. Бовсунівська Т. Міфологема як резистентний складник літератури. *Дивослово*. 2010. № 8 (641). С. 49–52.
4. Горбань А. Сліди міфу в художньому тексті: «Кленовий пагін» Григора Тютюнника. *Слово і час*. 2013. С. 43–49.
5. Керлот Х.Э. Словарь символов. Москва : REFL-book, 1994. 608 с.
6. Костюк І. Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2011. Вип. 22. С. 405–416.
7. Лавренчук В. Проблеми рецепції постаті Івана Мазепа в світовому письменстві. Інтерпретація образу гетьмана в зарубіжній літературі. *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 5. С. 29–34.
8. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709 / передмова Л. Винара. Мюнхен : Український Вільний Університет, 1988. 285 с.
9. Мелетинский Е. Избранные статьи. Москва, 1998. 576 с.
10. Миропольська Є. Міфологія як явище культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 4 (73). С. 112–122.
11. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Москва : Лабиринт, 2000. 333 с.
12. Сенчук І. Міфологема «Води» в ліриці Вільяма Б. Єйтса. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2016. Вип. 23. С. 197–204.
13. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. 2-ге вид.* Львів : Літопис, 2001. С. 142–172.

14. Byron L. Mazeppa. Ode. London: John Murray, Albemarle-Street, 1819. 73 p. URL: <https://archive.org/details/mazeppaароем02byrogoog/page/n40/mode/2up> (дата звернення: 10.04.2021).
15. Marshall W.H. A Reading of Byron's Mazeppa. *Modern Language Notes*. 1961. № 2. P. 120–124.
16. McGann J. Fiery Dust: Byron's Poetic Development. Chicago : University of Chicago Press, 1968. P. 177–184.
17. Stabler J. Byron, Postmodernism and Intertextuality. *The Cambridge Companion to Byron*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. P. 265–284.